Poznań, 02.05.2022r.

dr hab. Lucyna Przezbórska-Skobiej, prof. UPP
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Wydział Ekonomiczny
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Recenzja pracy doktorskiej mgr Magdaleny Markiewicz pt.: „*Uwarunkowania rozwoju i dyfuzji innowacji w pozaszkolnych formach edukacji na obszarach wiejskich w Polsce*"

napisanej pod kierunkiem naukowym dra hab. Mirosława Gornowicza, prof. UWM i promotora pomocniczego dra Tomasza Wierzejskiego na Wydziale Nauk Ekonomicznych UWM w Olsztynie

Wybór tematu i założenia badawcze

Zagadnienia rozwoju i dyfuzji innowacji w pozaszkolnych formach edukacji oraz czynników warunkujących rozwój i dyfuzję, w szczególności w podmiotach funkcjonujących na obszarach wiejskich, pojawiają się stosunkowo rzadko w badaniach i publikacjach naukowych, choć problematyka innowacji i innowacyjności gospodarki oraz przedsiębiorstw, zwłaszcza przedsiębiorstw produkcyjnych, jest stosunkowo dobrze rozpoznana i opisana w literaturze przedmiotu. Zauważyć jednak trzeba, że współcześnie, obok klasycznych czynników produkcji (praca, ziemia i kapitał), coraz większego znaczenia w rozwoju społeczno-gospodarczym krajów i regionów nabierają takie czynniki, jak: wiedza, informacja i kreatywność oraz innowacyjność. Dodatkowym motywem podjęcia tematyki innowacyjności przez Panią magister Magdalenę Markiewicz był fakt, że „*proces nawarstwiania się innowacji nie był dotąd rozpatrywany*" w literaturze i badaniach naukowych (s. 13), zwłaszcza w odniesieniu do pozaszkolnych form edukacji na obszarach wiejskich.

Pani mgr Magdalena Markiewicz rozpoznała więc istnienie luki badawczej w tym zakresie i przygotowała pracę doktorską, której **głównym celem** było „*zdiagnozowanie uwarunkowań aktywności innowacyjnej oraz ocena innowacyjności podmiotów edukacji pozaszkolnej zlokalizowanych na obszarach wiejskich w Polsce*" (s. 14). Jako uzupełnienie celu głównego sformułowano w pracy doktorskiej **9 celów szczegółowych** przedstawionych w rozdziale 1. Cele badań zostały także powiązano z tytułem pracy. Można więc uznać, że zostały sformułowane poprawnie i określono w nich zakres kolejnych zagadnień przedstawionych

w poszczególnych rozdziałach pracy. Stwierdzić można także, że cele pracy nie budzą wątpliwości co do kierunków i zakresu zamierzeń poznawczych i badawczych Autorki niniejszej pracy a na podstawie przeprowadzonych w pracy analiz i opisanych wyników można uznać, że zostały one w pracy zrealizowane.

Przystępując do realizacji pracy, po wyznaczeniu celów pracy, Doktorantka sformułowała i uzasadniła konieczność zweryfikowania **trzech hipotez badawczych** następującej treści:

H1. Rozwój podmiotów edukacji pozaszkolnej zależy od zaawansowania zjawiska wielofunkcyjności obszarów wiejskich.

H2: Wysoki poziom innowacyjności województwa ma duży wpływ na aktywność innowacyjną podmiotów edukacji pozaszkolnej tam zlokalizowanych.

H3: Proces nawarstwiania się innowacji w sektorze usług edukacji pozaszkolnej ma dynamiczny charakter jedynie w innowacjach otwartych.

Przedstawione hipotezy w pełni określają zakres pracy, odnosząc się do wszystkich zagadnień i treści przedstawionych w dysertacji. Wszystkie trzy hipotezy zostały zweryfikowane w pracy w rozdziale „***Podsumowanie i wnioski***", przy czym dwie pierwsze nie zostały potwierdzone, natomiast trzecia hipoteza, dotycząca nawarstwiania się innowacji w podmiotach sektora edukacji pozaszkolnej, na podstawie wyników przeprowadzonych badań ankietowych, została zweryfikowana pozytywnie. Z przeprowadzonych badań wynika bowiem, że na dynamikę nawarstwiania innowacji wpływa współpraca podmiotów edukacyjnych z innymi podmiotami (określonymi przez Autorkę pracy, jako podmioty zewnętrzne, w tym: z przedsiębiorstwami, klientami i dostawcami). Treść sformułowanych celów pracy i hipotez badawczych świadczy o przemyślanej konstrukcji pracy doktorskiej. Na tej podstawie można uznać, że Autorka pracy posiada szeroką wiedzę dotyczącą zarówno pozaszkolnych form edukacji, jak i innowacji.

W przedstawionej do oceny pracy, Doktorantka wykorzystała szeroko zakreśloną tematycznie literaturę przedmiotu oraz zarówno dane pierwotne (wyniki własnych badań ankietowych), jak i wtórne (dane BDL, GUS oraz dane pochodzące z publikacji naukowych). Uwzględniona w pracy literatura przedmiotu pozwoliła holistycznie przedstawić prezentowane zagadnienia a pozyskane dane umożliwiły realizację założonych celów badawczych. W pracy wykorzystano zróżnicowane metody i narzędzia badawcze, w tym metody jakościowo-ilościowe i metody ilościowe. Oprócz rozbudowanego krytycznego studium literatury przedmiotu, wykorzystano metody analizy i syntezy oraz wybrane metody taksonomiczne. Dane pierwotne pozyskano z badań ankietowych, przeprowadzonych w latach 2018-2019, w oparciu o autorskie formularze ankietowe (badania przeprowadzono najpierw jako badania pilotażowe, a później jako badania właściwe). Badania ankietowe pozwoliły Doktorantce na stworzenie elektronicznej bazy

danych, którą następnie wykorzystano w analizie ilościowo-jakościowej. Podmioty do badań, łącznie 129 podmiotów zajmujących się edukacją pozaszkolną na obszarach wiejskich (w tym: sieci zagród edukacyjnych, wioski tematyczne i ekomuzea), dobrano w sposób celowy według kryterium dostępu w bazie danych adresowych podmiotów edukacji pozaszkolnej (niestety Autorka pracy nie przedstawiła szczegółowych informacji dotyczących tej bazy danych oraz nie wyjaśniła precyzyjnie, jakie dane ona zawierała). W pracy skonstruowano dwa mierniki syntetyczne: wielofunkcyjności obszarów wiejskich województw oraz poziomu innowacyjności województw. Wykorzystując metodę korelacji rang Spearmana zweryfikowano istnienie zależności między wartościami obliczonych mierników syntetycznych wielofunkcyjności obszarów wiejskich dla województw a liczbą podmiotów edukacji pozaszkolnej oraz między wartościami syntetycznych mierników poziomu innowacyjności dla województw w latach 2016-2018 a liczbą nieinnowacyjnych, nisko, średnio i wysoko innowacyjnych podmiotów edukacji pozaszkolnej.

Zastosowaną w pracy koncepcję metodyczną można uznać za dobrze przemyślaną i dobraną do założonych celów oraz sformułowanych hipotez badawczych. Metodyka badań została w sposób dość przejrzysty przedstawiona w rozdziale 1., w którym scharakteryzowano organizację i przebieg przeprowadzonych badań, wykorzystując do tego Schemat organizacji badań (Rys. 1) i Strukturę rozprawy doktorskiej (Rys. 2). Wyniki badań literaturowych (krytykę piśmiennictwa) przestawiono w rozdziałach: 2., 3., 4. oraz częściowo 5., natomiast wyniki badań i analiz własnych zamieszczone zostały w rozdziałach: 5. i 6. Na rysunku 2., przedstawiającym strukturę rozprawy doktorskiej, rozdziały: 1., 2., 3. i 4. określono jako część teoretyczną a rozdziały 5. i 6. jako część praktyczną (zdaniem recenzenta raczej część empiryczną).

Podsumowując, Doktorantka wybrała do badań problem złożony, wymagający głębokiej wiedzy, zastosowania zróżnicowanych metod badawczych oraz wielopoziomowej analizy pozyskanych danych.

Struktura i zawartość merytoryczna rozprawy doktorskiej

Przedstawiona do recenzji praca doktorska składa się ze wstępu, sześciu numerowanych rozdziałów, podsumowania i wniosków, piśmiennictwa, spisów: tabel i rysunków, aneksu, w którym zamieszczono dwa formularze ankiety (jeden wykorzystany w badaniach pilotażowych i drugi formularz badawczy wykorzystany we właściwych badaniach ankietowych) oraz streszczenie pracy w języku polskim i języku angielskim. W treści pracy zamieszczono 44 tabele zawierające dane liczbowe oraz 52 rysunki, przedstawiające omawiane w pracy

zagadnienia. Spis wykorzystanej w dysertacji literatury, zatytułowany „Piśmiennictwo", zawiera łącznie 433 pozycje bibliograficzne, w tym: 408 pozycji opisanych jako „Książki i artykuły naukowe", 8 materiałów źródłowych oraz 17 adresów źródeł internetowych. Niemal 1/3 pozycji bibliograficznych, tj. 142 opracowania, stanowią pozycje obcojęzyczne (głównie angielskojęzyczne). Zdaniem recenzenta, **w Piśmiennictwie** należałoby **rozdzielić pozycje zwarte** (książki), będące zwykle szerszymi i obszerniejszymi opracowaniami pewnych zagadnień **od pozycji artykułowych**, w których prezentowane są zwykle wyniki oryginalnych badań naukowych i wynikających z nich wniosków lub zbierające w formie przeglądu wnioski z wcześniej opublikowanych prac, jednak ze względu na publikację w czasopismach naukowych uwarunkowane pewnymi ograniczeniami.

Sekwencję poszczególnych części pracy i ich proporcje można w zasadzie uznać za prawidłowe a strukturę pracy można opisać jako logiczną i spójną dla realizacji sformułowanych celów dysertacji, z niewielkimi zastrzeżeniami, do których odniosę się przy analizie kolejnych części pracy.

We wstępie do recenzowanej pracy przedstawiono uzasadnienie tematu pracy, odnosząc go do aktualnego stanu wiedzy. Z kolei **w rozdziale 1.**, zatytułowanym **Metodyka badań**, zamieszczono ponownie uzasadnienie wyboru tematu (w wersji skróconej), przedstawiono podmiot i zakres badań, cele i hipotezy badawcze, zastosowane metody i narzędzia badawcze oraz w sposób przejrzysty scharakteryzowano organizację i przebieg przeprowadzonych badań (zostało to ocenione w pierwszej części recenzji).

Rozdział 2, zatytułowano ***„Funkcje obszarów wiejskich i ich rozwój"***, przedstawiając w nim wprowadzenie do tematyki wielofunkcyjności obszarów wiejskich, w tym genezę wielofunkcyjności i zrównoważonego rozwoju, rozwój obszarów wiejskich w ujęciu przestrzennym oraz interpretację pojęcia wielofunkcyjnego rolnictwa. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że w rozdziale dotyczącym wielofunkcyjności i zrównoważenia obszarów wiejskich Autorka pracy odnosi się także do zagadnień związanych z wielofunkcyjnym i zrównoważonym rolnictwem (**podrozdział 2.1.1. *„Zasada zrównoważonego rozwoju a wielofunkcyjność obszarów wiejskich"*** **i podrozdział 2.3 *„Wielofunkcyjność rolnictwa – interpretacje pojęcia"***), poszerzając niejako zakres swojej pracy (celowo czy nie do końca rozumiejąc wymienione pojęcia?).

Polemikę może wywyłać także stwierdzenie Autorki pracy zamieszczone na s. 13, że *„wielofunkcyjność obszarów wiejskich uznaje się za cechę ich aktywizacji, polegającą na podejmowaniu różnych form działalności gospodarczej o charakterze nierolniczym"*.

W podrozdziale 2.1.2. zatytułowanym ***„Wielofunkcyjność obszarów wiejskich i jej***

klasyfikacje" Autorka pracy zdefiniowała obszary wiejskie, przywołując definicje wielu różnych autorów, choć bardziej uzasadnione wydawałoby się zdefiniowanie obszarów wiejskich na samym początku rozdziału 2. Niezbyt zrozumiałe wydają się także klasyfikacje wielofunkcyjności obszarów wiejskich zamieszczone w tabelach: 3., 4., 5., 6., 7. i 8. Klasyfikować można funkcje realizowane na obszarach wiejskich lub obszary wiejskie według funkcji, które są na nich realizowane, ale co oznacza klasyfikowanie wielofunkcyjności obszarów wiejskich? Nagłówek „Wyszczególnienie" w przywołanych tabelach oraz treść rozdziału nie wyjaśniają, co Autorka pracy rozumie przez „klasyfikacje wielofunkcyjności". Uważam również, że ze względu na zawartość merytoryczną **podrozdziału 2.2.** bardziej adekwatny były dla niego tytuł **„Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich w Polsce"** niż ***„Rozwój obszarów wiejskich w ujęciu przestrzennym"***. Z kolei **w podrozdziale 2.2.2.** ***„Perspektywa dalszego rozwoju wielofunkcyjności obszarów wiejskich"***, na stronie 42, Pani mgr Markiewicz napisała, że *„Zastanawiająca jest jednak przyszłość polskiej wsi. Nakreślenia wizji przyszłości obszarów wiejskich w Polsce podjęli się m.in. J. Bański (2005), M. Wójcik (2013), K. Janc (2013), M. Bednarek-Szczepańska (2013)*". Autorka odwoła się w tym akapicie do publikacji wymienionych Autorów pochodzących z lat 2005-2013 i wizji przyszłości polskiej wsi sprzed kilku a nawet kilkunastu lat. Uważam, że wizje te z pewnością uległy w tym czasie pewnym modyfikacjom i należałoby odnieść się do zacznie nowszego dorobku publikacyjnego wymienionych powyżej (lub innych) Autorów.

W rozdziale 3. pt. ***„Działalność innowacyjna podmiotów edukacyjnych na tle wielofunkcyjności obszarów wiejskich i rolnictwa"***, zdefiniowano i scharakteryzowano pozaszkolne formy edukacji na obszarach wiejskich, na podstawie literatury zidentyfikowano determinanty rozwoju pozaszkolnych form edukacji na obszarach wiejskich w Polsce w ujęciu przestrzennym oraz uwzględniono zagadnienia dotyczące aktywności innowacyjnej podmiotów edukacji pozaszkolnej. **Rozdział 3**, który odnosi się zarówno do podmiotów realizujących pozaszkolne formy edukacji, jak i do działalności innowacyjnej, uważam, że wymagałby pewnej restrukturyzacji. **W podrozdziale 3.1.1.** zatytułowanym ***„Tworzenie i funkcjonowanie sieci na rzecz innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich"*** Pani mgr Magdalena Markiewicz rozpoczęła analizę literaturową od innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Uważam, że bardziej logiczne byłoby najpierw zdefiniowanie i przedstawienie istoty, być może również klasyfikacja pozaszkolnych form edukacji. W rozdziale 3. brakuje także informacji na temat innych form edukacji pozaszkolnej niż wioski tematyczne, zagrody edukacyjne i ekomuzea oraz uzasadnienia, dlaczego te formy edukacji zostały wybrane do dalszych badań. W rozdziale 3, w odniesieniu do zagród edukacyjnych

Autorka pracy posługuje się pojęciem „ilość" zamiast „liczba". Co prawda, jak podaje PWN, w języku polskim rozróżnienie między liczbą (dla rzeczowników policzalnych) a ilością (dla niepoliczalnych) nie zawsze jest przestrzegane, uważam jednak, że ekonomiści powinni te pojęcia rozróżniać. W rozdziale 3 pojawia się także niezgodność dotycząca liczby wiosek tematycznych w Polsce. **Na rys. 7.**, zatytułowanym ***„Mapa z przybliżoną liczbą wiosek tematycznych w Polsce w 2018 r."*** sumaryczna liczba wiosek tematycznych wynosi 184, natomiast **na rys. 11.**, zatytułowanym ***„Liczba potwierdzonych wiosek tematycznych w Polsce w latach 2003 — 2018"*** w 2018 podana została liczba 100 wiosek tematycznych. Czy brakujące 84 wioski tematyczne, zgodnie z przypisem do rys. 11., zaprzestały działalności? Ponadto na rysunkach 12. i 13. nie przedstawiono dynamiki, tylko liczbę podmiotów w poszczególnych latach.

Analizując rozdział 3, warto by także rozważyć zmianę usytuowania **podrozdziału 3.3.** Autorka pracy przedstawiła w nim, zgodnie a tytułem, aktywność innowacyjną podmiotów edukacji pozaszkolnej. Tymczasem pojęcie i klasyfikacje innowacji opisane zostały dopiero **w rozdziale 4., w podrozdziale 4.1. *„Istota innowacji"***. W rozdziale 3 zabrakło natomiast informacji na temat form prawnych podmiotów edukacji pozaszkolnej, które byłyby istotne z punktu widzenia tego, co Pani mgr Markiewicz zamieściła w tym rozdziale w odniesieniu do aktywności innowacyjnej przedsiębiorstw. Powstaje bowiem pytanie, czy wszystkie podmioty edukacji pozaszkolnej można, zgodnie z polskim prawem, traktować jako przedsiębiorstwa? Czy z prawnego punktu widzenia można je uznać je za „podmioty gospodarcze"? Są to pytania, na które nie znalazłam odpowiedzi w recenzowanej pracy.

Rozdział 4., zatytułowany ***„Istota oraz determinanty procesów innowacyjnych w rozwoju przedsiębiorstw***", zdaniem Autorki pracy stanowi wprowadzenie do tematyki związanej z innowacjami i zawiera definicje oraz klasyfikacje innowacji, charakterystykę czynników determinujących aktywność innowacyjną przedsiębiorstw oraz istotę i wybrane modele dyfuzji innowacji. Analizując problematykę przedstawioną w rozdziale 4 nasuwają się pytania dotyczące tego, czy podmioty edukacji pozaszkolnej, świadczące usługi edukacyjne, można analizować i traktować podobnie jak przedsiębiorstwa produkcyjne lub nawet przedsiębiorstwa prowadzące dzielność usługową, ale innego typu niż edukacyjna? Czy w podmiotach edukacyjnych wprowadza się tego samego typu innowacje, jak w przedsiębiorstwach produkcyjnych? Czy czynniki determinujące aktywność innowacyjną przedsiębiorstw są takie same lub podobne do tych, które determinują aktywność innowacyjną w podmiotach nie będących przedsiębiorstwami? Uważam, że w pracy zabrakło odpowiedzi na te pytania lub zagadnienia te nie zajęły wystarczająco dużo miejsca w krytycznej analizie literatury

przedmiotu. Za bardzo ciekawy i wartościowy uznałam **podrozdział 4.3** dotyczący dyfuzji innowacji, choć, jak pisze sama Autorka pracy, zagadnienia te są nadal słabo rozpoznane.

W rozdziale 5. pt. „***Modele procesów innowacyjnych***", stanowiącym w części pierwszej analizę literaturową, scharakteryzowano modele procesów innowacyjnych, w tym także zjawisko nawarstwiania się innowacji w podmiotach edukacji pozaszkolnej, natomiast w części drugiej podjęto próbę budowy autorskiego modelu procesu nawarstwiania się innowacji w badanych podmiotach. Czytając rozdziały 4. i 5., zastanawiałam się, dlaczego zawarte w nich treści nie zamieszczono w jednym rozdziale dotyczącym innowacji? W rozdziałach literaturowych pewien niedosyt mogą budzić także niewielkie odniesienia do teorii ekonomii i poglądów różnych szkół ekonomicznych na temat innowacji i ich uwarunkowań rozwoju.

Z punktu widzenia wartości dodanej w pracy, szczególnie wartościowy wydaje się **podrozdział 5.2. *„Model nawarstwiania się innowacji w podmiotach edukacyjnych"***, w którym Doktorantka przedstawiła zarówno przesłanki opracowania tego modelu, jak i jego założenia koncepcyjne. W rozdziale zabrakło jednak informacji, w jaki sposób Autorka pracy wykorzystała swoje badania ankietowe do opracowania tego modelu. W kilku miejscach **podrozdziału 5.2.2. *„Założenia koncepcyjne modelu"*** znajdują się odniesienia do tych badań (np. na s. 124 „*Jak wykazały badania własne ankietowe proces ma zastosowanie do innowacji produktowych, w mniejszej skali do innowacji procesów biznesowych*" czy na s. 125: „*Z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, iż udoskonalenie pomysłów (nawarstwianie się innowacji) pojawia się w podmiotach zazwyczaj po 3 lub 6 miesiącach od wprowadzenia wcześniejszych innowacji*"), brakuje jednak „twardych" dowodów, że informacje te wynikają właśnie z badań własnych Autorki dysertacji.

W rozdziale 6., zatytułowanym „***Ocena rozwoju i dyfuzji innowacji w pozaszkolnych formach edukacji na obszarach wiejskich w Polsce***", w oparciu o wybrane metody taksonomiczne dokonano analizy i oceny rozwoju wielofunkcyjnego obszarów wiejskich, wyodrębniając w Polsce 3 grupy województw, różniące się poziomem wielofunkcyjności obszarów wiejskich, w tym w szczególności poziomem kapitału ludzkiego, przedsiębiorczości i edukacji (**podrozdział 6.1.1.**) oraz pokazując zróżnicowanie poziomu innowacyjności województw w latach 2016-2018 (**podrozdział 6.2.1.**). W oparciu o przeprowadzone badania dokonano oceny zależności między liczbą (a nie ilością, jak napisała w pracy Doktorantka) podmiotów edukacji pozaszkolnej a poziomem wielofunkcyjności obszarów wiejskich (**podrozdział 6.1.2.**) oraz między aktywnością innowacyjną badanych podmiotów edukacji pozaszkolnej a poziomem rozwoju innowacyjnego województw (**podrozdział 6.2.2.**). Metodykę badań

opisano szczegółowo w rozdziale 1, natomiast proces ustalenia zbioru zmiennych typologicznych odpowiednio w podrozdziałach 6.1.1. i 6.2.1. Niestety zarówno analiza zależności między wielofunkcyjnością obszarów wiejskich a liczbą podmiotów edukacji pozaszkolnej, jak i analiza zależności pomiędzy innowacyjnością województw a liczbą nieinnowacyjnych, nisko, średnio i wysoko innowacyjnych podmiotów nie wykazały statystycznie istotnych różnic pomiędzy województwami. Być może Autorka pracy powinna zastanowić się nad doborem innych zmiennych typologicznych i powtórzeniem przeprowadzonych badań?

W tej części pracy sugerowałabym także rozważenie zmiany tytułów **podrozdziałów 6.1.1. i 6.2.1**, ponieważ w obu podrozdziałach przedstawiono nie tylko proces ustalenia zbioru zmiennych typologicznych czy charakterystykę zbioru zmiennych typologicznych, ale także wyznaczono mierniki syntetyczne: wielofunkcyjności i ogólnego poziomu innowacyjności województw oraz scharakteryzowano województwa na podstawie obliczonych mierników syntetycznych. Uważam, że należałoby także zmienić tytuł tabeli 41 zamieszczonej na s. 149, przedstawiającej zmiany poziomu innowacyjności województw w latach 2016-2018 wyrażonej za pomocą syntetycznych wskaźniki innowacyjności. Sformułowanie „*na przestrzeni analizowanych lat 2016-2018*", użyte w tytule tabeli 41 należy uznać za niepoprawne (w badaniach ekonomicznych nie należy tworzyć „czasoprzestrzeni").

Z merytorycznego punktu widzenia ważną częścią dysertacji jest także **podrozdział 6.2.2.**, zatytułowany „**Ocena zależności pomiędzy poziomem innowacyjności polskich województw a aktywnością innowacyjną podmiotów edukacji pozaszkolnej**", w którym przedstawiono, między innymi, wyniki własnych badań ankietowych Autorki pracy, dokonując oceny aktywności działalności innowacyjnej badanych podmiotów edukacji pozaszkolnej.

Z kolei **w podrozdziale 6.3.** przedstawiono analizę procesu nawarstwiania się innowacji, uwzględniając w tym procesie 9 czynników (indykatorów) tego procesu podzielonych na dwie grupy oraz przeprowadzając ocenę procesu nawarstwiania się innowacji w działaniach badanych podmiotów edukacji pozaszkolnej. W tym rozdziale należałoby zastanowić się nad inną formą przedstawienia wyników badań ankietowych z rys. 49. Umieszczenie na rysunku tylko numerów pytań z formularza ankietowego zamiast ich treści ogranicza czytelnikowi pracy możliwość łatwej analizy odpowiedzi uzyskanych na te pytania.

Choć, jak zaznaczyła sama Doktorantka na s. 21, „*Przeprowadzone badania ankietowe nie posiadały charakteru w pełni reprezentatywnego dla całej populacji podmiotów edukacji pozaszkolnej zlokalizowanych na obszarach wiejskich. Jednak ze względu na liczbę przeprowadzonych ankiet, łącznie uzyskano dane z 129 podmiotów, z 16 województw,*

LPS

czyli z 26,11% wszystkich tego typu podmiotów", badania te i ich wyniki można uznać za ciekawe. Uważam, że wartość merytoryczna rozdziału 6. ocenianej pracy doktorskiej jest największa, gdyż pokazuje umiejętność Autorki pracy nie tylko przeprowadzenia własnych badań ankietowych, ale także opracowania pozyskanych danych i posługiwania się różnymi metodami analizy zarówno danych pierwotnych, jak i danych wtórnych pochodzących z różnych źródeł, spójnego i przejrzystego opisywania uzyskanych wyników oraz formułowania konkluzji końcowych.

Pozytywnie można także ocenić ostatni rozdział pracy, zatytułowany: ***„Podsumowanie i wnioski"***, jakkolwiek niektóre z wniosków zawartych w tej części pracy można uznać za nie do końca wynikające w przeprowadzonych w pracy analiz i można by z nimi polemizować (w szczególności wnioski oznaczone numerami: 1, 2 i 3). Za najważniejsze konkluzje wynikające z pracy należy uznać te sformułowane w punktach 4, 5, 6 i 7, choć w części stanowią one powtórzenie uzyskanych i opisanych w pracy wyników. Można by je z pewnością uzupełnić o praktyczne implikacje dla jednostek samorządu terytorialnego, jak i samych podmiotów edukacji pozaszkolnej, o czym wspomina Autorka w ostatnim zdaniu zamykającym dysertację.

Podsumowując, do mocnych stron recenzowanej pracy zaliczyć można:

1. gruntowne opracowanie literaturowe prezentowanych zagadnień w oparciu o szeroki zestaw pozycji bibliograficznych, zarówno krajowych, jak i zagranicznych,
2. zaprojektowanie i przeprowadzenie badań ankietowych w oparciu o autorski zestaw pytań zawartych w formularzach ankietowych (przygotowanie dwóch formularzy: do badań pilotażowych i do badań właściwych, zamieszczonych w aneksie do pracy),
3. wykorzystanie różnorodnych metod badań i analizy danych pozyskanych zarówno ze źródeł pierwotnych, jak i wtórnych,
4. umiejętność przejrzystego przedstawienia i opisania wyników przeprowadzonych badań i analiz,
5. umiejętność syntezy uzyskanych wyników i sformułowania podsumowania przeprowadzonych badań i analiz.

Uwagi szczegółowe i formalna ocena rozprawy

Praca napisana została w sposób jasny i zrozumiały a przeprowadzony wywód jest na ogół logiczny. Terminologię wykorzystaną w pracy można uznać za prawidłową. W rozprawie uwzględniono stosowne spisy i wykazy, w tym spis treści pracy w języku polskim i angielskim, spisy: tabel i rysunków oraz wykorzystane w pracy piśmiennictwo, czyli bibliografię.

Powołania na źródła literaturowe są na ogół poprawne. Zamieszczone w pracy tabele i rysunki są w większości poprawnie opisane (poza wskazanymi w poprzedniej części recenzji) i dopełniają treści zawarte w rozdziałach. Niemniej jednak w pracy zidentyfikowano drobne usterki, które należałoby poprawić przed publikacją dysertacji w formie zwartej, w tym przykładowo:

1. W pracy należałoby ujednolicić kroje i wielkości zastosowanych czcionek. W całej pracy Doktorantka zastosowała jeden typ czcionki (Times New Roman 12 pkt) i tu zwykle była konsekwentna w jego wykorzystaniu, natomiast w przypisach dolnych pojawiła się czcionka Calibri / Arial (na s. 9, czcionka 11 pkt, natomiast na s. 24 i w kolejnych przypisach dolnych, czcionka 10 pkt).
2. W pracy odnotowano sporo błędów interpunkcyjnych, np. braki przecinków w zdaniach złożonych, braki przecinków przed połączeniami wyrazowymi „jak i" lub „jak również" (np. na s. 16, 19 itd.), czy niepotrzebne spacje przed przecinkami itp.

   Przykładowe błędy interpunkcyjne odnotowane w pracy: na s. 10-11: „*Zagadnieniem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce zajmowało się wielu naukowców* ***m.in.*** *DUCZKOWSKA - MAŁYSZ 1998, CZUDEC 2009, WOŚ, ZEGAR 2002, KŁODZIŃSKI 2006, WILKIN 2010,...*". Wyrażenie między innymi (w skrócie m.in.), zgodnie z zasadami polskiej interpunkcji, sygnalizuje, że wymienione po nim elementy należą do większego zbioru, którego jednak nie ma potrzeby wymieniać w całości. Reguły te wskazują także, że stosuje się po tym wyrażeniu dwukropek, gdy pojawiają się co najmniej trzy przykłady. Ponadto, zgodnie z regułami interpunkcyjnymi stosuje się też zasadę oddzielania przecinkiem tego wyrażenia od poprzedzającej go części zdania, zwłaszcza jeśli stanowi ono rodzaj dopowiedzenia. Podobne, błędne zapisy interpunkcyjne odnotowano na stronach: 13, 15. 16, 19 i 66.
3. Na s. 10 zamieszczono zdanie następującej treści: „*Punktem zwrotnym w polityce edukacyjnej Polski była świadomość niskiego wykształcenia społeczeństwa polskiego na początku* ***lat 90-tych***." Zapisy dotyczące wydarzeń mających miejsce w dłuższej perspektywie czasowej (np. dziesięcioleci) wyrażane za pomocą konstrukcji typu „w latach 90-tych" / „lata 90-te", zgodnie z regułami opisanymi w słownikach języka polskiego, na mocy ogólnej reguły, która zabrania dodawania końcówek gramatycznych do zapisów cyfrowych, uznaje sią za niepoprawne. Współczesne normy za poprawny uznają zapis z kropką: „*w latach 1990.*" lub „*w latach 90.*".
4. Na s. 11oraz 24, 40 i 58 pojawiły się błędy w zapisach nazwisk dwuczłonowych, np. „*DUCZKOWSKA – MAŁYSZ*". Zgodnie z zaleceniami Rady Języka Polskiego nazwiska

dwuczłonowe (panieńsko-mężowskie) powinno się od siebie oddzielać łącznikiem (krótka kreska łącząca dwa wyrazy). Między tymi wyrazami a łącznikiem nie stosuje się spacji (przerwy). Zaznaczyć trzeba, że Autorka pracy była niekonsekwentna w zapisach nazwisk dwuczłonowych, pisząc je w różnych miejscach pracy zarówno poprawnie, jak i niepoprawnie.

5. Na s. 12 zamieszczono zdanie: „*Dziękuję także* ***dr*** *Tomaszowi Wierzejskiemu...*". Zgodnie z ogólną zasadą w przypadku skrótów kończących się ostatnią literą danego wyrazu po skrócie nie stawiamy kropki. Jeśli jednak skrótu używamy w przypadku innym niż mianownik, to konieczne jest zakończenie go kropką. W tym przypadku Autorka także wykazała brak konsekwencji w stosowaniu tych zapisów.
6. Odnosząc się do przypisów bibliograficznych w tekście pracy, należałoby je ujednolicić. Pani Mgr Markiewicz zwykle zastosowała styl APA, podając nazwisko autora (bez imion i bez inicjałów imion) oraz rok publikacji, ale w niektórych miejscach, np. na s. 29 czy na s. 68-69. pojawiają się przypisy bibliograficzne z inicjałami imion. Zidentyfikowano także pozycję bibliograficzną, do której odwołanie znalazło się w treści pracy, ale brakuje tej pozycji w spisie bibliograficznym na końcu pracy (wspomniana powyżej pozycja Duczkowska-Małysz 1998). Należałoby więc przejrzeć pracę i spis piśmiennictwa pod kątem ewentualnych braków pozycji bibliograficznych.
7. Zdaniem recenzenta, w pracy o charakterze naukowym nie powinno stosować się odwołań do haseł zawartych w Wikipedii (internetowej encyklopedii nierecenzowanej), nawet jeśli Autorka odnosi się do pojęć potocznie stosowanych (s. 37).

Konkluzja końcowa

Podsumowując, stwierdzam, że przedstawiona do oceny praca doktorska autorstwa Pani mgr Magdaleny Markiewicz pt. „***Uwarunkowania rozwoju i dyfuzji innowacji w pozaszkolnych formach edukacji na obszarach wiejskich w Polsce***" stanowi oryginalne rozwiązanie istotnego problemu naukowego i stanowi wkład badawczy w relatywnie słabo rozpoznane problemy badawcze dotyczące innowacji w pozaszkolnych formach edukacji. Przedstawiona do recenzji praca świadczy o dużej wiedzy z zakresu ekonomii oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia dalszych badań naukowych przez Doktorantkę.
W pracy doktorskiej Pani mgr Magdalena Markiewicz podjęła niełatwy, aczkolwiek ważny problem badawczy, dobrze zrealizowała sformułowane cele badań, wykorzystując w pracy metody, które pozwoliły na zrealizowanie założonych celów i na zweryfikowanie postawionych na początku hipotez badawczych oraz sformułowanie wniosków końcowych.

Uwagi zawarte w recenzji, z których większość ma charakter polemiczny, w żadnym stopniu nie umniejszają wartości merytorycznej recenzowanej pracy i jej pozytywnej oceny.

Uwzględniając wszystkie aspekty dokonanej oceny dysertacji, w tym dobór tematu, założenia badawcze i przyjęte podejście metodyczne, wartość merytoryczną i formalną pracy doktorskiej Pani mgr. Magdaleny Markiewicz, można uznać, że odpowiada ona wymogom sformułowanym w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789).

Na tej podstawie wnioskuję do Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie Pani mgr. Magdaleny Markiewicz do publicznej obrony przedstawionej pracy doktorskiej.

Doceniając wkład pracy Doktorantki oraz walory naukowo-poznawcze ocenianej rozprawy doktorskiej, uważam, że celowe byłoby opublikowanie dysertacji w formie zwartej i wnioskuję do Rady o wyróżnienie recenzowanej pracy.

Lucyna Przezbórska-Skobiej

dr hab. Lucyna Przezbórska-Skobiej, prof. UPP